

MAGA A TÖRTÉNET: 1956 ROMÁNIÁBAN

Közvetlen előzmények és összefüggések

A Sztálin halálát követő évek romániai helyzetét a politikában különös kétarcúság jellemezte: a román kommunista pártvezetés, miközben nem vonhatta ki magát a szovjet (bolsevik) pártban beindult desztalinizációs folyamat hatása alól, mindent elkövetett annak érdekében, hogy ezt a folyamatot egyrészt a lehetőségekhez képest hatástalanítsa, másrészt a maga hatalmának megerősítésére fordítsa. Sokatmondó, hogy ebben az időszakban (1954 áprilisában) kerül sor „a szocialista törvényesség jegyében” a legfőbb hatalmi riválisok: a hatalomból már 1948-ban kiiktatott és börtönben tartott Lucrețiu Pătrășcanu likvidálására s a Luca-perre (1954. október), miközben egy viszonylag szűk körű amnesztiarendeleettel a romániai kommunista rendszernek sikerült az enyhülés látszatát keltenie.

A sztálini rendszer lebontásának folyamatában 1956 tavaszán került sor a romániai irodalmi élet egy nevezetes eseményére: az ún. „Jar-ügy”-re, amelyre talán nem árt kissé több szót vesztegetnünk. Egyrészt azért, mert a jelek szerint Romániában is meglett volna a lehetőség arra, hogy az íróársadalom egy átalakulási folyamat motorja legyen, másrészt, mert a sztálinista rendszer ellen nyíltan és egy szélesebb nyilvánossághoz is eljutva a romániai értelmiségnek épp az a rétege emelte fel a szavát, amelyet a Hatalom addig a „maga oldalán álló”-nak, sőt a maga ideológiai szócsövének tekintett. A párt azonban még egy Alexandru Jartól, az illegalistától, a kommunista írótól sem tűrte el a bírálatot. Tudta ugyanis, hogy mögötte számottevő és rangos írói tábor áll. Éppen ezért kellett őt oly durván megfegyelmezni, mert így csírájában elfojtható volt mindenfajta bírálat. A Jarra kiosztott pártszankció az egész „másként gondolkodó” román értelmiségnek szólt, ahogy Jar maga mondta: „a párt az írók szájába nyomta az öklét”.

Ami a romániai magyar értelmiséget illeti, annak számottevő része mind ez ideig arra építette a maga ideológiáját és stratégiáját, hogy a második világháború utáni helyzetben (amikor a szomszédos országok magyar kisebbségére a tömeges kiirtás vagy kitelepítés szakadt) az itteni magyarság számára a kommunisták által hirdetett „nemzetiségi egyenjogúsági politika” mentség és megoldás lehet. Csak hogy épp az 50-es évek fejleményei jelezték, hogy e körül az „egyenjogúság” körül valami nincs rendjén. S ez váltotta ki ezekben az addig rendszerhű körökben is az elégedetlenséget.

1956 júniusában sor került a romániai írók kongresszusára, amelynek a Jar-

ügy után ugyan már semmi tétje nem volt, de az irodalmi sajtóban egész nyáron folyt a vita az irodalomban (a szellemi életben) továbbra is fenntartható és fenntartandó pártirányítás vagy egy szabadabb lélegzetű gondolkodás- és alkotásforma lehetősége és igénye körül. A pártvonalhoz hű írók azt az elvárást hangoztatták, mely szerint az írók kötelessége, hogy „...megalkuvást nem ismerő harcot folytat- sanak minden olyan jelenség ellen, mely az irodalomban a dogmatizmus elleni harc ürügyével a polgári ideológia tételeit szeretné belopni az ideológiai arcvonal- ba, hogy ezáltal... megmérgezze az olvasók tudatát”(Kovács György). Másfelől pedig mindinkább hangot kapott az az írói igény, hogy „...az írásért az író [le- gyen] felelős”, hogy „minden valóságtól elrugaszkodott s egyben irodalmon kívü- li szempont eltávolítottassék a kritikából” (Székely János). Ez utóbbit az ehrenburgi „olvadás” szellemében gondolkodók – főképp a fiatalok – szellemi vezére, Földes László így fogalmazta meg: „Elsősorban azért tartom éppen az idillizmust a táma- dás fő céljának, mert a személyi kultusszal együtt járó valóságépítésnek, a kritika elfojtásának irodalmi vetülete.” Irodalomról van szó ezekben a megnyilatkozások- ban, de a szavak mögött sokkal többről, ami majd októberben válik nyilvánvalóvá – ösztársadalmi méreteken.

1956 nyarán Magyarországon már széles körben és nyíltan folyt a világnézeti konfrontáció. Az Írószövetség és a Petőfi Kör volt ennek a két legfontosabb fóru- ma, a nyilvánosság helye pedig elsősorban az Irodalmi Újság, amely akkoriban Romániába is korlátlanul bejöhett, sőt – elérhető áron – előfizethető is volt. Bátorító jelnek számított itthon, hogy az „engedmények” kézzelfogható jeleként kegyelemben részesítették a korábban hazaárulásért elítélt vagy ítélet nélkül fogva tartott baloldali magyar vezetőket: Balogh Edgárt, Csögör Lajost, Demeter Jánost, Jordáky Lajost, Méliusz Józsefet és Veress Pált, akik – megfelelő lélektani időzítés- sel – a börtönből egyenesen a Bolyai Tudományegyetem alapításának 10. évfordu- lós ünnepségeire érkeztek haza. Egyre szélesebb körben kaptak kritikai éllel – szó- beli – nyilvánosságot az 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartományon kívül élő magyarság visszaszorítását szolgáló állami intézkedések, azok a hátrányos megkülönböztetések, amelyeket már nem csak baráti beszélgetésekben, hanem gyűléseken is szóvá lehetett tenni. A közhangulat, ha nem is érte el a magyarorszá- gi feszültségi szintet, de kezdett telítődni a megoldásra váró problémákkal.

Ezeknek az elégedetlenségeknek a levezetésére 1956 nyarán a Központi Bizott- ság egyik akkori titkárát, Miron Constantinescut küldte le Kolozsvárra, aki „pár- beszédet” kezdeményezett a sérelmekről. Közben a Szabad Nép, a Magyar Dolgo- zók Pártjának központi lapja közölte Pándi Pál cikkét (*Közös dolgainkról*. 1956. szept. 9.), amelyben ezek a sérelmek nyilvánosságot – és a közlés helyét tekintve magyarországi párttámogatást is – kaptak. Így jutott a román kommunista párt- vezetetés arra a döntésre, hogy egész sor intézkedéssel (kisebbségi ügyekkel foglal- kozó miniszterhelyettesi állás létesítése a Művelődési Minisztériumban, bizottság alakítása a magyar tannyelvű iskolák helyzetének kivizsgálására, magyar titkári állás létesítése az Írószövetségben, magyar nyelvű állami könyvkiadó, a Bolyai Tu-

dományegyetem tanárai tudományos normáinak felülvizsgálása, Ady szülőházának, a közelgő Arany János-évfordulóra a nagyszalontai Csonka toronynak a restaurálása stb.) megpróbálja kifogni a szelet a vitorlákból.

Hasonló feszültségek jelentkeztek a „párt nevelte” ifjúság körében is, amelyet szintén megpróbáltak „befogni”: a kommunista párt járszalagjára fűzött Ifjúsági Szövetség mellett a párt az egyetemi és főiskolás diákság részére külön Diákszövetség létrehozását kezdeményezte, mégpedig a „demokrácia” jegyében, oly módon, hogy ez a szövetség alulról felfelé alakítsa ki a maga programját és válassza meg vezetőit. Ez zajlott 1956 szeptemberében és októberében, miközben a magyarországi egyetemi ifjúság egyre inkább az élvonalába került az ottani fejleményeknek, s már rég nem csak a diákság helyzetét javító intézkedéseket váró, hanem radikális társadalmi reformokat követelő erővé vált. A romániai diákszövetségi szerveződések is ezen az úton indultak el 1956 őszén. S ez a magyarázata, hogy oly széles körben nyilvánul majd meg rokonszenvük a magyar forradalom iránt.

A romániai – s főleg a kolozsvári – magyar diákság hangulatának felszabadultabbá válásához még valami hozzájárult: a magyarországi diákokkal való személyes kapcsolatteremtés. 1956-ban vált ugyanis szabadabbá a Magyarország és Románia közötti utazás. Míg korábban hivatalos küldöttségek is meglehetősen ritkán és csak megfelelő „belbiztonsági” felügyelettel utazhattak Magyarországra, illetve Romániába, 1956 tavaszán-nyarán már idelátogathattak magyarországi tanár- és diákcsoportok, s egyéni útlevel birtokában számos erdélyi fiatal utazhatott Magyarországra. Belekerült az ottani forrongó hangulatba és közvetlenül megismerkedett azokkal a problémákkal, amelyek a magyar ifjúságot élénken foglalkoztatták. Mindez a forradalom napjaiban kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy az eseményeket a valóságnak megfelelően értelmezzék.

A társadalmi elégedetlenség azonban Romániában – s így a romániai magyarság körében is – az említett köröknél jóval szélesebb rétegekben élt. Ott volt az „osztályharc” címén birtokaitól megfosztott, kényszerlakhelyre telepített magyar földbirtokos réteg, ott volt a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálásával megnyomorított, bebörtönzésekkel, ítélet nélküli kivégzésekkel megfélemlített falusi gazdálkodók sokszázézes tömege vagy az „adminisztratív ítéletek” alapján a Duna-csatornához hurcoltak ezrei. Ezek mind érzékelték az „olvadás” jeleit, s a maguk módján reagáltak le azokat.

A rendszerrel világnézeti alapon közösséget nem vállalók körében ilyen körülmények között születtek meg és hatottak azok az elképzelések, amelyek egy másfajta társadalmi berendezkedésben látták lehetségesnek a maguk közössége (esetünkben a romániai magyarság) problémáinak, a lényegében változatlanul megoldatlan román–magyar viszonyoknak a megoldását. Ilyen elképzelések a jelek szerint már 1953-tól felbukkannak, de kétségtelen, hogy realitás-közelbe (legalábbis kidolgozóik-támogatóik szerint) a magyarországi fejlemények kiteljesedésével kerülhetnek. Hogy csak két – nem magyar, hanem kimondottan román – példát

említsünk: a görög katolikus egyház esetét, amelyet 1948-ban hatalmi szóval egyik napról a másikra „egyesítettek” az ortodox egyházzal, s amelynek legfőbb egyházi vezetői, 1955-ben a börtönből kiszabadulva, Bukarest melletti kényszerlakhelyükről országos mozgalmat indítottak annak érdekében, hogy egyházuk törvényes jogaiba visszahelyeztessék. És említhetnénk azoknak a mócvidéki „fugár”-oknak az esetét, akik (köztük Torda volt vasgárdista prefektusa) a helyzet enyhülésétől várták, hogy egy, az 1955-ösnél szélesebb körű amnesztia nyomán visszatérhetnek majd egykori életkörükhöz. A magyar forradalom leverését követően az ő sorsuk is a megtorlást hullámban alakult: Alexandru Rusu érseket és papjainak híveinek egy nagyszámú csoportját hazaárulás vádjával bíróság elé állították, a Felső-Aranyos vidékén tanyázó Susman-csoportot pedig a Securitate katonai különítménye semmisítette meg, majd egy monstre-perben négy halálos ítélettel, közel száz férfi és asszony bebörtönzésével és a rejtékhelyet biztosító két falu szinte teljes lakosságának a Bărăganba telepítésével torolva meg a nekik nyújtott menedéket.

Még egy komponenséről kell szót ejtenünk a bekövetkező 1956 őszi és az utáni eseményeknek: a román állambiztonsági szervről, a Securitatéről. Ennek magabiztosságát némileg megingatták az 1955–56-os események: a párt „önkritikája” a „szocialista törvényesség ellen elkövetett vétségek” tekintetében, az olyan felelősségre vonások, mint amilyen a hírhedt pitești-i és szamosújvári „redukáció” elkövetőinek (Țurcanunak és társainak) pere volt, amely állambiztonsági személyeket is érintett – bántatlanul hagyva az egész rendszer kezdeményezőit és levezényelőit. A Securitate 1956 őszén érezhetően nem állott „feladata magaslatán”, s csak fokozatosan, az 1957-es évben hónapról hónapra előrehaladva tért magához, hogy utána – veszélyeztetett pozícióit is védendő – annál nagyobb buzgalommal tegye azt, amit a Párt reá bízott.

Románia a magyar forradalom napjaiban

1956. október 23-ának eseményeiről a budapesti rádióból az erdélyi magyarság s a románság magyarul értő-beszélő része szinte közvetlenül értesült. Hallgathattuk az egymásra torló eseményeket: a diákság Bem téri szolidaritási tüntetésének betiltásáról, majd engedélyezéséről szóló közleményeket, Gerő Ernő vérlázító (a tüntető ifjakat lehuligánózó) beszédét, értesültünk a Rádió ostromáról, az ott kiobbant összeütközésekről, majd sorban a következő napok eseményeiről. A hivatalos magyar közlemények mellett már aznap éjszakától kezdve a Szabad Európa Rádió, a BBC, Amerika Hangja és más adók híreiből próbáltuk összerakni az odaát történeteket, s értelmeztük-kommentáltuk, ki-ki a maga beállítottsága szerint.

A román pártvezetést váratlanul érték a magyarországi forradalom eseményei. A párt első embere, Gheorghiu-Dej egy küldöttség élén Jugoszláviában volt, Titónál, bűnbánó látogatáson, hiszen a „láncos kutya” elleni propagandahadjáratnak éveken át Bukarest volt a központja (itt működött a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának a Tito elleni propagandát irányító központja), s „titóizmus” vádjával sok száz embert börtönöztek be még alig néhány évvel azelőtt is. Október 24-én délben így a Központi Bizottság a pártfőtitkár távollétében hozta meg a legsürgősebbnek ítélt intézkedéseket, köztük a határok azonnali lezárását és a határőrizet megerősítését, a Magyarországról jövő levelek szigorú cenzúráját, a legszigorúbb sajtóellenőrzést, az állambiztonsági szervek teljes készenlétbe helyezését, az egyetemi központok különleges megfigyelését. Külön intézkedtek arról, hogy a Központi Bizottság egyes tagjai Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Nagybánya és Marosvásárhely tartományi székhelyekre utazzanak, Márton Áron mozgását pedig a püspöki székhelyre korlátozták (ahogy a hivatalos szöveg fogalmaz: „felkérték”, hogy ne utazzék el Gyulafehérvárról). Aztán október 26-án, egy második KB-ülés után, következtek a hangulatleszerelő intézkedések is: javult az élelmiszerellátás, elrendelték a fizetések és a mezőgazdasági állami kötelezettségvállalások azonnali folyósítását, előkészületeket tettek az egész fizetési rendszer megjavítására. De döntöttek ezen az ülésen egyebekről is: „a fasiszta és volt polgári pártokhoz tartozó elemek” megfigyeléséről, „tettenérés esetén” letartóztatások foganatosításáról, a sajtóban és rádióban megjelenő anyagok még szigorúbb ellenőrzéséről.

Közben a román és természetesen a pártirányítás alatt álló romániai magyar sajtó és a bukaresti rádió – a moszkvai viszonyulást szajkózva – Magyarország vonatkozásában kizárólag „ellenforradalomról”, „fasiszta-horthysta terrorról”, „a grófok és kapitalisták uralmának visszaállításáról” beszélt, sőt – egyelőre szóban – „megbízható értesülések” kezdtek terjedni „Erdély elrablására irányuló revizionista követelésekről” is. Ugyanakkor már az október 24-i KB-ülés feladatul szabta „aktivisták kiküldését az üzemekbe, akik megmagyarázzák a dolgozóknak, mi történik Magyarországon, a következő KB-ülésen pedig előírták, hogy mindenütt rendezzenek üzemi, munkahelyi közgyűléseket, ahol a dolgozók ítélik el az ellenforradalmat”.

Az „Erdély-diverzió” következményei napjainkig érezhetők. A „magyar veszéllyel” riogató propaganda tehát 1956-tól máig változatlanul működik és hat a tájékozatlan és minden „magyar veszélyre” fogékony tömegre.

Az „ellenforradalmi veszély” elhárítására Románia katonai segítséget is kész volt felajánlani, amikor pedig a második szovjet intervenció után a forradalmat leverték, hathatós segítséget nyújtott a Kádár-kormány szolgálatába állott új államvédelmi hatóság megszervezésében, sorainak újrendezésében.

Egyedül a román emigráció nem osztozott e félrevezető propagandában, sőt annak vezető személyiségei abban reménykedtek, hogy a magyar forradalom a romániai változásokat is elhozhatja. Grigore Gafencu, a New York-i Szabad Ro-

mánok Ligájának alapító elnöke, Románia egykori külügyminisztere a forradalom napjaiban ezt írta: „A budapesti fegyveres felkelés sokkal inkább, mint a lengyelországi események, megmutatta azt, hogy lehetlenség a békés megegyezés a megszállt országok és a szovjet megszállók között... Ennek a harcnak a tétje pedig nem csupán a mi országunk sorsa, hanem Európáé, az egész szabad világe.”

Első reakciók a lakosság körében

Az utóbbi években megjelent néhány dokumentumkötetben olvashatók azok a helyzetjelentések, amelyek a tartományi székhelyekről a párt Központi Bizottságához mindjárt a magyar forradalom másnapjától kezdve befutottak. Ezekből megismerhetjük a lakosság közvetlen reakcióját. Csak az első napokra vonatkozó összesített jelentésből idézünk néhány konkrét esetet: 1956. október 26-án az akkor még Sztálin nevét viselő Brassó tartományból jelentették, hogy az Ernst Thälmann-művek munkásgyűlésén tendenciózus kérdések hangzóttak el arról, hogy honnan szereztek az „ellenforradalmárok” fegyvert, hogy miért kellett a szovjet csapatoknak beavatkozniuk, s hogy miért csatlakoztak a munkások az „ellenforradalomhoz”. A Magyar Autonóm Tartományból az a jelentés futott be, hogy Gyulakután a hőerőmű udvarán valaki ledöntötte Sztálin szobrát; Hajdu Zoltán író jelentette, hogy mellette az autóbuszban valaki azt mondta: „inkább haljunk meg fegyverrel a kézben, mint éhen”; Tóth Ödön kulák Zoltán községben azt kiabálta az utcán, hogy „eljött a mi időnk”; az uzoni körorvos azt mondta, hogy Vasile Lucát is rehabilitálni kellene, mint ahogy Nagy Imrét rehabilitálták; a csíkszeredai Fodor Imre pedig kijelentette, hogy azért, ami Magyarországon történt, a kommunisták a felelősek. Egy Temesvárról befutott jelentés azt adta hírül, hogy Lugoson szórólapokat találtak a következő felirattal: „nem akarunk oroszul tanulni”. Aradon a Teba üzemből a munkások az eseményekért a rossz élelmiszerellátást okolták, s úgy vélekedtek, hogy ilyesmi nálunk is megtörténhet. Arad-Hegyalján egy kizárt párttag kijelentette, hogy ha nálunk is történik valami, reá számíthatnak. Egy pécskai asszony pedig azt kérdezte, mikor kezdik már el nálunk is azt, ami Magyarországon van. A Kolozsvárról befutott jelentésben az áll, hogy a Babeş és a Bolyai egyetemeken szórólapokat találtak, amelyen felhívták a diákságot a szolidarizálásra. Bonchidán az egyik kerítésre valaki felírta: „le a kvótákkal”. Somkeréken Farkas László kulák azzal fenyegette meg a társas gazdaság elnökét, vigyázzon magára, mert hamarosan nálunk is az következik, ami Magyarországon van. Nagybányáról jelentették: egy volt törzsőrmester úgy vélekedett, hogy „most már nálunk is elkezdődnek a dolgok, mert Tito kioktatta Gheorghiu-Dejt arról, mi a teendője”.

A magyar forradalom visszhangja azonban nem maradt meg a Kárpátokon belül: a suceavai tartományi pártbizottság jelentése beszámolt arról, hogy egy kizárt párttag kijelentette: jobb, ha abbahagyják a kollektív gazdaságok és társulások

körüli győzködést, mert láthatják, mi lett a vége Lengyelországban és Magyarországon. Galacon egy ifjúmunkás-gyűlésen valaki megkérdezte: „Miképp volt lehetséges az, hogy a párt első titkárát 24 óra alatt leváltották?” Craiován a városi pártaktív gyűlésén az egyik aktivista kijelentette: hiába emelték fel a diákok étkeztetési hozzájárulását, a helyzetük nem sokat javult. Ugyanott a Mezőgazdasági Akadémián falfirkák jelentek meg, a helyi nyomdában pedig egyes munkások azt mondták: „Most már láttuk, mi van Lengyelországban és Magyarországon, de nem tudjuk, mi lesz nálunk.” Leu községben párt- és kormányellenes szórólapok bukkantak fel, Pleșoi községben pedig bevették a pártszékház ablakait, s leszaggatták a falújságot.

Sőt a fővárosból, Bukarestből is volt jelentenivaló: mintegy hat központi utcában és parkban találtak a magyar forradalommal való szolidarizálásra szólító röplapokat, a labdarúgó-stadion mellékhelyiségében pedig a Nemzeti Parasztpártot és Mihai volt királyt életető falfirkákat.

És ezek csak az első két nap átszűrt eseményei – térszűke miatt még meg is válogatva, inkább jelzésszerűen.

A Központi Bizottsághoz beküldött tartományi jelentésekben aztán egy-két nap elteltével megritkulnak, majd teljesen eltűnnek az „ellenforradalmi megnyilvánulásokat” taglaló konkrét esetek. Nem azért, mintha a megnyilvánulások száma csökkent volna, sokkal inkább azért, mert a helyi pártszervezetek rájöttek: az ilyen jelentésekkel saját maguk alatt vágják el a fát. Így aztán a további napokban leginkább a központi utasításoknak megfelelően megszervezett „felvilágosító” nagygyűlésekről számolnak be, amelyeken „a dolgozók egyöntetűen nyilvánították ki maradéktalan támogatásukat és bizalmukat bölcs Pártunk és vezetői iránt, megbélyegezve a véres kezű ellenforradalmat”.

Megmozdulások az egyetemeken

A magyarországi események hatására támadt spontán kitöréseknél azonban sokkal komolyabb megnyilvánulásokra is sor került: ilyen volt 1956. október 24-én Kolozsváron a Képzőművészeti Főiskolán (a Mátyás szülőház nagytermében) az a diákgyűlés, amely után, másnap reggel, három egyetemi hallgatót tartóztattak le és kettejüköt, a VI. éves Balázs Imrét és Tirnován Videt gyorsított eljárással el is ítélték. Október 30-án a temesvári Műszaki Egyetemen tartottak nagy diákgyűlést, amelyen nem csak diákjóléti és egyetemi vonatkozású követelések hangzottak el, hanem olyanok is, mint a szovjet csapatok kivonása, az alkotmányban előírt sajtószabadság szavatolása, a személyi kultusz felszámolása, az iparban a normarendszer, a mezőgazdaságban a kollektivizálás erőltetésének megszüntetése, a kötelező terménybeszolgáltatás eltörlése stb. Egy csoport diákot már a gyűlés után letartóztattak, az érdekükben másnap tüntető diákok ellen kivezényelt belügyi karhatalmi alakulatok pedig 3000 egyetemi hallgatót hurcoltak el a kisbecskereki

szovjet laktanyába, ahonnan a csapatok előtte való nap indultak el Magyarország második lerohanására. A december közepén megtartott temesvári diákperben aztán 31 diákot ítélték el.

Kolozsváron a Babeş Egyetemen a forradalommal szolidarizáló röpcédulák jelentek meg, november 1-jén pedig a Bolyai Tudományegyetem diákjai (és ugyanaznap a marosvásárhelyi orvostanhallgatók is) fekete szalaggal a ruhájukon keresték fel a Házsongárdi temetőt, hogy emlékezzenek a forradalom hősi halottaira, s több helyen az órák előtt néma felállással tisztelegtek emléküik előtt. A szervezők és résztvevők elleni perekre majd csak 1957 májusában, szeptemberében, illetve 1959 februárjában kerül sor.

Bukarestben, ahol már a magyar forradalom első napjaiban röpcédulák jelentek meg az egyetemen, a diákok egy csoportja november 4-ére tervezett utcai tüntetést, ezt azonban a Securitate idejében megelőzte, a kezdeményezőket (köztük Ştefan Augustin Doinaş, Paul Goma és Alexandru Ivasiuc később ismertté váló írókat) s az Egyetem téren gyülekezőket letartóztatták és elítélték. Hasonló – bár szerényebb méretű – megmozdulásokra került sor Brassóban, Craiován is. Nem ok nélkül írta elő már október 24-én a Központi Bizottság: „Különleges figyelmet kell fordítani a Magyarországgal határos tartományokra, az egyetemi központokra, valamint az ifjúságra.”

Nem zajlottak a Központi Bizottsághoz küldött jelentésekben jelzett gördülékenységgel a pártvezetésnek „bizalmat szavazó” gyűlések sem. A Bolyai Tudományegyetemen például a gyűlés záródokumentumát jelentő táviratot kétszer dobta vissza a tartományi pártbizottság, s csak harmadszorra, november 4-én délután sikerült olyan szöveget kikényszeríteni, amely már megfelelt az elvárásoknak. A Protestáns Teológián az unitárius tanárok, miután megszavazták az „ellenforradalmat elítélő” táviratot, másnap visszatértek reá és helyesbíteni akartak benne bizonyos megfogalmazásokat. A Securitate két év múlva fizetett érte: ünnepi prédikációk engedély nélküli sokszorosítása címén négyüket ítélték el.

Az újonnan alakítandó Diákszövetség szervezése körüli feszültségek a Bolyain a magyarországi forradalom utáni „apály” időszakában tetőztek: a bölcsészkar diákszövetségi vezetők (Várhegyi István, Nagy Benedek, Koczka György és Kelemen Kálmán) ugyanis ragaszkodtak a közösen kidolgozott programtervezet néhány olyan pontjához, amelyek gyökeresebb egyetemi reformot, az egyetem autonómiáját, a marxizmus és az orosz nyelv tantervi korlátozását s helyettük a világnyelvek tanítását, a külföldi diákszervezetekkel való kapcsolatok rendszeresítését tartalmazták volna. Mivel a döntést – az egyetem vezetőségének győzködése ellenére – a diákság plénuma elé kívánták vinni, a vezetőség említett négy tagját a Securitate november 17-én letartóztatta, majd februárban el is ítélte 3–7 évre. Nem sokkal később került sor a második „Bolyai-perre”, amelynek vádlottjait (Dávid Gyula tanársegédet és Bartis Ferenc I. éves magyar szakos hallgatót) a

Házsongárdi temetőben történekeért, Páskándi Gézáat pedig a diákszövetségi program támogatásáért és kiegészítéséért vonták felelősségre. Páskándinak, a fiatal költőnemzedék legtehetségesebbjének elítélése egyébként a renitenskedő magyar íróársaknak is szólt. (*Piros madár* című, frissen megjelent verseskötetét, éppúgy, mint Kányádi Sándor *Sirálytáncát*, megjelenésük után azonnal visszavonatták és zúzdába küldték. Ezzel egy időben indult nagyszabású tisztogatás a központi magyar napilap, az Előre szerkesztőségében.)

A Bolyait ekkor már a Hatalom a „nacionalizmus tűzfészke”-ként kezelte, s hozzákezdett 1959-es felszámolásának előkészítéséhez. Közvetlenül ezt szolgálta a harmadik „Bolyai-per” 1959 februárjában, amelyben két tanársegédet (Varró Jánost és Lakó Elemért), valamint három hallgatót (Péterfy Irént, Vastag Lajost és a képzőművészeti főiskolás Páll Lajost) vettek egy kalap alá. De a Bolyai-pererekhez számíthatjuk Jamandi Emil, Szilágyi Árpád és az akkor már végzett Kósa Bálint elítéltetését is.

Az egyetemi ifúságnak a magyar forradalommal rokonszenvező megnyilvánulásait – az októberi események idején sietve szervezett besúgóhadon keresztül – a Securitate gondosan regisztrálta, és még évekkel később is szervezett újabb pereket, amelyekkel a félelem légkörét alakította ki a maga politikai céljainak elérése érdekében. 56 őszén begyűjtött információk szolgáltak „tényekkel” Soós Ferenc teológus, Halmai Pál műegyetemi hallgató és hat társuk perében, akiket „államellenes terrorista szervezkedés” vádjával állítottak bíróság elé 1958 novemberében (s akik közül a két fővádolt, Soós és Halmai kilenc hónapon át várta a reájuk kirótt halálos ítélet végrehajtását vagy a kegyelmi kérvényre a választ). A kolozsvári Protestáns Teológián 1959. március 15-én kezdődtek meg a tömeges letartóztatások a diákok 56-os megnyilvánulásaiért. 21 teológiai hallgató (vagy akkor már végzett fiatal lelkész és velük kapcsolatban több személy) került a letartóztatottak listájára, akiket azért ítélték el, mert egyikük a diák-istentiszteleten orgonán a Himnuszt játszotta el, másikuk prédikációjában utalt a forradalomra, többen fekete szalagot viseltek, egy diáklány 56-os verseit olvasták és adták tovább, vagy egyszerűen csak nem jelentették fel társaikat, diákjukat. A Teológia evangélikus fakultásának az 1959-es perek és exmatrikulálások után alig maradt magyar hallgatója, a nagyszombeni székhelyű német evangélikus fakultás hallgatóit pedig az ún. „Fekete-templomi csoport” letartóztatásával és elítélésével tizedelték meg.

Kísérletek a forradalmat rágalmozó propaganda cáfolatára

A magyar forradalommal való közösségvállalásnak egyik formája volt az, amikor valaki a hivatalosan terjesztett rágalmozókkal szemben a valóságnak megfelelő tényeket próbált környezetében terjeszteni a forradalomról. A pártközpontba befutó jelentések több helyen jeleznek szórólapon, falfirkákon, ezek értelmi szerzőit azonban sokszor csak hónapokon át tartó nyomozás után derítette fel és tartózt

tatta le a Securitate. A legjelentősebb ilyenfajta akció a gyulakutai hőerőmű könyvelőjének, Veress Sándornak a nevéhez fűződik, aki néhány barátjával a forradalom napjaitól fogva szerkesztett és küldözgetett magyar és román nyelvű felvilágosító leveleket szerte az országba. Csak 1957 júniusában derítették fel őket: őket összesen 73 év börtönre ítélték. A röpcéző gyergyószentmiklósi Laczkó György letartóztatására 1957 decemberében került sor, a marosvásárhelyi Györfi Istvánéra 1958 áprilisában, a szintén marosvásárhelyi Bincsó Jánoséra 1958 szeptemberében.

Tulajdonképpen a magyarországi forradalom eseményeinek „ellenséges tendenciájú kommentálása” volt a kiindulása több olyan pernek, amelynek letartóztatottjait valamiféle „szervezet”-ként próbálta beállítani a Securitate, mondván, hogy amit három ember együtt elkövet, az már szervezet, s büntető törvénykönyvi besorolásuk ennek megfelelően már nem „vétség” (delict), hanem „bűntett” (crimă), a kiróható büntetés pedig nem maximum 10 év, hanem 10-től 25 évig terjed. A besorolásnak ez a megváltoztatása 1957 második felétől követhető nyomon, s nyilván azzal is összefüggött, hogy a Securitate mindenféle módon igyekezett a rendszerre leselkedő veszélyt felnagyítani, miáltal megnőtt a leleplezés érdeme (s természetesen a „megelőzött” veszély leleplezéséért járó jutalom is). Így alakult ki a szilágysomlyói csoport: Mike András és társai, akiket 1957. március 29-én ítélték el Nagyváradon; az erdőfülei Fosztó-csoport; a csíkmadarasi Mihálcz András csoportja; az érendrédi Bujdosó Géza csoportja, hogy csak egynéhányat soroljunk fel ebből a kategóriából.

Diákszervezkedések 56 példájára

A magyar forradalom eseményei nem csak az egyetemi ifjúság körében keltettek visszhangot, hanem a középiskolás és a munkásifjúságban is. Romantikus tervek születtek a magyar forradalom megsegítésére, mint például Baróton, ahonnan négy kisdíák vágott neki október végén a zöldhatárnak (közülük kettő át is jutott – őket 1957 tavaszán tartóztatta le az ÁVH és adta vissza a Securitaténak).

56-os ösztönzésre komolyabb diákszervezetek is létrejöttek Erdélyben, amelyek a nemzeti hagyományok ápolását, a magyar nemzeti öntudat ébren tartását tűzték ki célul maguk elé. Ilyen volt a sepsiszentgyörgyi volt Székely Mikó Kollégium diákjait tömörítő Székely Ifjak Társasága (SZIT), amelynek tagjai 1957-ben és 1958-ban március 15-én megkoszorúzták az 1848-as szabadsághősök sepsiszentgyörgyi emlékművét (a második koszorúzásuk buktak le); ilyen a Brassóban létrehozott Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége, az EMISZ, amely az egész Erdővidéket és a Homoród mentét átfogta; ilyen a Szászrégenben és Marosvásárhelyen tanuló, többnyire gyergyói diákokból alakult Fekete Kéz, amelyet 1961 nyarán lelepleztek le, s amelynek céljai között ott szerepelt az is, hogy széles körű társadalmi mozgalmat szervezzenek a magyar iskolák felszámolása ellen. És ilyen volt a nagy-

váradi Szabadságra Vágyó Ifjak Szövetsége (SZVISZ), amely Biharra, az Érmellék-re és Szatmárra terjedt ki, s amelynek tagjait 1961-ben állították bíróság elé.

A SZIT-perben 10 diákot ítélték el, az EMISZ-perben 77 személyt, a SZVISZ-perben 63-at, a Fekete Kéz-perben 24-et, a négy csoportban összesen 174 diákot és felnőttet.

Hasonló, bár szerényebb csoport volt a temesvári Bíbor Banda (9 tagja perében 1958. október 22-én hirdetett ítéletet a temesvári Katonai Bíróság), a gyergyóújfalusi Erszéni-csoport (amelynek tagjait 1962-ben a rendszer erőszakos megdöntésére való készülődéssel vádolták) vagy egy magát „Fehér Szarvasok”-nak nevező kis sepsiszentgyörgyi csoport (ők 1961. március 15-ére és a város parkjában lévő emlékmű megkoszorúzására készültek, akárcsak három-négy évvel azelőtt a SZIT).

S végül, az események kronológiája szerint utoljára, emlékezzünk meg a gyergyói Török József csoportjáról, amelynek 12 tagját csak 1966 tavaszán ítélték el. Az ellenük megfogalmazott vád – tíz évvel később – tételesen is visszautal 1956-ra: „...kapcsolatot tartottak fenn olyan ellenséges és kalandvágyó magyar állampolgárokkal, akik 1956-ban részt vettek az ottani ellenforradalomban és akiknek sugallatára felforgató tevékenység céljából szervezkedtek Románia szocialista rendszere ellen és a román állam területi megcsonkítása érdekében”.

Tervek az „erdélyi kérdés” rendezésére

Már a korábbiakban utaltunk arra, hogy az 50-es évek első felétől született néhány olyan elképzelés, amelyeknek szerzői a romániai magyarság kisebbségi helyzetének 1945 utáni alakulásából egészen más következtetéseket vontak le, mint azok, akik a szocializmus eszméinek tényleges megvalósulásában s ezzel a román–magyar megbékélés valóra válthatóságában reménykedtek. A 40-es évek végétől a kommunista párt drasztikus eszközökkel fojtott el látszólag minden román nemzeti törekvést, azokat, amelyek a felszámolt polgári pártok ideológiájában gyökereztek s lépésről lépésre szorította vissza azokat a kereteket, amelyek a kisebbségi magyarság számára az önazonosság megőrzésének, nemzeti közösségként való fennmaradásának keretei lehettek volna. Az erdélyi magyarság évszázados tudományos és művelődési intézményeinek, egyesületeinek felszámolása, a felekezeti iskolák államosítása, az egyházak tevékenységi körének rohamos visszaszorítása, a megmaradt működési formák egyre szigorúbb felügyelet alá vétele, a XIX. század közepétől létező, meglehetősen fejlett és az idők próbáját is kiálló magyar szövetkezeti hálózat „beolvasztása”, a magyar magánvagyon erőszakos elvétele (bankok, földbirtokok, egyházi ingatlanok stb.), mindezek olyan jelenségek voltak, amelyek előrevetítették a későbbi évtizedek drasztikus homogenizációs törekvéseit.

A magyarság akkori vezetői már a 40-es évek végétől megpróbálták szembe szállni ezzel a folyamattal, de eredménytelenül: Márton Áront 1949. június 21-

én, Szász Pált, az EMGE elnökét, Korparich Edét, a Szövetség Szövetkezeti Központ elnökét és Kurkó Gyárfást, a Magyar Népi szövetség elnökét november 3-án, Lakatos Istvánt, a Romániai Szociáldemokrata Párt nagy tekintélyű erdélyi magyar vezető emberét, majd Venczel Józsefet, a Bolyai Egyetem professzorát letartóztatták le, s az ellenük hozott súlyos ítéletekkel próbálták meg csírájában elfojtani bármilyen, a kommunista rendszernek nem tetsző politikai szándékot.

Az erdélyi magyarságnak ezt az alapvetően „másként gondolkozó” rétegét azonban nem lehetett teljesen megsemmisíteni. 1956-ot megelőzően vagy a forradalom napjaiban három terv is született az „erdélyi kérdés” rendezésére, a román–magyar viszony végérvényes megoldására vonatkozólag. Ezek Dobai István nemzetközi jogász, Fodor Pál mérnök és Szoboszlai Aladár magyarpécskai római katolikus pap nevéhez fűződnek.

Először a Dobai-csoportra csapott le a Securitate. Dobai István a Bolyai Tudományegyetemen 1948 előtt Buza Lászlónak, a nemzetközi jog professzorának tanársegédje volt, s professzora Magyarországra távozása után mint „osztályidegent” távolították el az egyetemről. Tervezte három megoldási lehetőség mentén gondolta végig a helyzetet: Erdély, mint történelmi-földrajzi egység, teljes egészében tartozzék Romániához vagy Magyarországhoz, alkosson önálló államot, illetve osztassék meg a lakosság lélekszáma, településszerkezete és földje természeti kincseinek tekintetbevételére alapján, adott esetben lakosságcsere árán. Elgondolását kidolgozva, általa kiválasztott „mérvadó” erdélyi és magyarországi személyiségektől kért véleményt: melyiket támogatnák a három megoldás közül. E konzultáció során jutott el Márton Áron püspökhöz Gyulafehérvárra, s onnan hazajövet tartóztatták le.

Tervezte az „ENSZ-memorandum” nevet kapta, Dobainak és legszűkebb munkatársi-baráti körének elgondolása ugyanis az volt, hogy kihasználva a magyar forradalom leverése utáni nemzetközi politikai helyzetet, amikor az ENSZ is foglalkozott a „magyar kérdés”-sel, e nemzetközi fórum elé terjesztik a tervezetet, amely, reményeik szerint, segítette volna a megoldást. A kilenctagú csoport perében, 1957 november 5-én két életfogytiglani ítélet született, s a magyarországi forradalmi sajtótermékek „terjesztése” vádjával a perhez kapcsolt Dobri János teológiai tanár és László Dezső erdélyi református egyházkerületi generális direktor is hat, illetve öt évet kapott.

Fodor Pál, Csíkszeredában élő vasúti mérnök tervében a Dobai-féle harmadik változat került részletes kidolgozásra. Öt és négy társát, akikkel megismertette tervezetét, 1958 februárjában ítélték el 25–10 év közötti börtönbüntetésekre.

Az 1956 utáni romániai megtorláshullám minden vonatkozásban legnagyobb pere Szoboszlai Aladár nevéhez fűződik. Ő 1953-ban kezdte kidolgozni egyrészt egy román–magyar–osztrák államszövetség (Confederatio), másrészt egy Keresztény Munkás Párt tervezetét, amelyekhez támogatókat, híveket toborzott. Nem maradt meg az elmélet síkján, terveinek szerves része a kommunista rendszer megdöntése és a hatalom átvétele volt. A Securitate által 1957 során felgöngyölí-

tett szervezetben, amely nagymértékben épített Szoboszlainak a katolikus papság körében meglévő egyházi kapcsolataira és székelyföldi paptársainak híveire, találni a régi román Nemzeti Parasztpárthoz tartozó politikust, ortodox papot is, sőt a szervezet egyik szálán megpróbálták bekapcsolni a román hadsereg egyik tankos alakulatának parancsnokát. Ennek megfelelően a romániai kommunista rendszer megdöntésének dátuma is ki volt tűzve, először 1956. augusztus 28-ára, másodszor október 28-ára. Az első letartóztatásokra 1957 áprilisában került sor, s a peranyag ismeretében nyilatkozó kutató, Tófalvi Zoltán szerint 1958. február 8-ig mintegy 200 gyanúsítottat tartóztattak le, akik közül 57-et állítottak bíróság elé az 1958. május 30-án Temesváron megrendezett monstre-perben. Tíz vádlottat halálra ítélték (és 1958. szeptember 1-jén ki is végeztek), 47-et pedig négy évtől életfogytiglanig terjedő börtönre.

Az előbbiektől némiképp eltérő volt az érmihályfalvi református lelkész, Sass Kálmán hazaárulási pere. Az ő ügyének hátterében inkább a második világháború előtti időkre visszavezethető konfliktusai álltak az akkori államvédelmi hatósággal, a Siguranțával, amely mint „magyar irredentát” többször is meghurcolta. Sass Kálmán – a rendelkezésünkre álló adatok szerint – a népi baloldalhoz kötődött, amint azt 1943–44-es személyes kapcsolatai is tanúsítják. 1944 őszén bújtatott Érmihályfalva környékén ledobott ejtőernyős partizánokat, s tisztességgel eltemette azokat, akik a harcokban elestek. (Ezt később a partizánok egyike, Maléter Pál, az 1956-os magyar forradalom honvédelmi minisztere igazolta.)

Az 1958. október elején tárgyalt perben „államellenes összeesküvés” címén három halálos ítélet született: Sass Kálmánt és Hollós Istvánt december 2-án Szamosújváron ki is végezték, Balaskó Vilmos érolasi lelkész halálos ítéletét életfogytiglanra változtatták. Összesen 31 személyt ítélték el, az említetteken kívül 14-et életfogytiglanra.

A megfélemlítés dimenziói

A magyar forradalom leverését követő időszak kitűnő ürügyet szolgáltatott a román kommunista hatalomnak arra, hogy biztonságát megszilárdítsa. Belügyi iratokra hivatkozva a kutatás (Stefano Bottoni) 1956–1962 között több mint 28 000 letartóztatásról beszél, ebből csak 1957–1959 között közel 10 000 ítélet született. Eddigi ismereteink szerint ebben a magyarok részaránya nagyobb, mint az ország lakosságához mért átlag, de pontos számot ma még nem lehet mondani. Az életrajzi adattárunkban az 1956–1965-ös időszakra nevesített 1400 személy nyilván csak a munkánk lehetőségeihez képest elérhető szám.

A román Hatalom mindenesetre 1956 után minden addiginál nagyobb (talán csak az 1948–50-es évekéhez hasonló) méretekben számolt le lehetséges ellenségeivel. Rendre felgöngyölítették a „fugárok” még meglévő ellenállási gócait, azokat a politikai csoportosulásokat, amelyek a likvidált történelmi pártok maradvá-

nyaiból próbáltak 1955–56-ban új erőre kapni; letörték a görög katolikus egyház újrászerveződésére irányuló kísérletet s 1959–60-ban a mezőgazdaság „szocialista átalakítása” útjába álló paraszti ellenállást. De lecsaptak a teljesen politikamentes szerveződésekre, tömörülésekre is: így a református egyház keretében a hitélet megújítására törekvő Bethania-mozgalomra (az ellenük indított perben Visky Ferenc magyarkecei lelkésszel az élen egy 22 tagú csoportot állítottak bíróság elé Nagyváradon, 1958. szeptember 6-án); bíróság elé kerültek továbbá a hivatalosan elismert felekezetek és szabadegyházak (adventisták, szombatosok, pünkösdisták) keretében kialakult belső tömörülések, s különös erővel folyt az 1948-ban törvényen kívül helyezett jehovisták üldözése, ők ugyanis megtagadták a fegyveres szolgálatot, s nem ismerték el az államhatalmat. A Székelyföldön túlnyomórészt magyar, másutt vegyes vagy tiszta román csoportjaik 1948-tól tulajdonképpen folyamatosan jelen vannak a letartóztatási listákon, az 1956 utáni időszakban azonban különös sűrűséggel.

Az 1956-os magyar forradalom romániai következményeinek tehát a magyarországinál sokkal nagyobb kisugárzása volt a társadalomra. Ha csak négy érintett személyt veszünk minden letartóztatottra, akiket közvetlenül mint családtagot érintett az, ami történt, s tíz személyt, akik munkahelyi vagy baráti kapcsolatban állhattak az elítélttel, akkor is százezrekre rúg azoknak a száma, akiket az említett méretű letartóztatások közvetlenül érintettek, s akik magukat – mint lehetséges elkövetők – személyesen is fenyegettetve érezhették.

A következmények között számolnunk kell még valamivel: a politikai perek sokaságának ebben a légkörében, amikor sokszor tucatnyi vagy olykor százakra menő letartóztatottból szűrték ki a koncepcióhoz szükséges legalkalmasabb személyeket, igen sokan kerültek kiszolgáltatott helyzetbe, s válhattak céltábláivá, áldozataivá az informátori beszerzési kísérleteknek. Az 1956-os időszak vonatkozó dokumentumaiban nemegyszer fogalmazódik meg bírálata a Securitate felé, amiért nem volt (vagy nem volt idejében) tudomása ilyen vagy olyan megmozdulásról, s panasz az ő részükről, amiért nem tudtak kiépíteni megfelelő informátorhálózatot a lakosság „kézben tartására”. Nos, az 1956-ot követő megtorlások időszakában ez a helyzet gyökeresen megváltozik. A Securitate a 60-as évek derekára már olyan hálózattal s saját hatáskörében olyan technikai eszközökkel rendelkezik, amelyek révén valóban kézben tartja az egész romániai társadalmat.

Amikor tehát a 60-as évek elején elkövetkezik az „apály” időszaka, amikor nincsenek „új” esetek, a korábban – vagy közben – begyűjtött információk nyomán újabb és újabb 56-os perek születnek: 1959-ben két csíkszeredai tanárper, a Puskás Attiláéké és a Kacsó Tiboréké, 1961-ben a marosvásárhelyi Dávid Sándoréké, vagy egyedi esetek sokasága, amelyekben a vád alá helyezési iratokban ott szerepel a vádlott 1956-os magatartása, egy-egy kijelentése. És szólunk már a Fekete Kézről, a Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezetéről, a galócasi Török-csoportról – az ő ügyeik ismeretében az erdélyi 56 börtöntörténetét egészen 1965-ig hosszabbíthatjuk meg, mint ahogy tettük is életrajzi adattárunk személyi részében.